

Gündođdu, S., (2024). Kitap Tanıtımı – Türk Halk Kültüründe Buğday
Yaz.: Doğan, O., *Folklor Akademi Dergisi*. Cilt:7, Sayı:1, 522 – 525.

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 27.02.2024

Kabul / Accepted: 04.03.2024

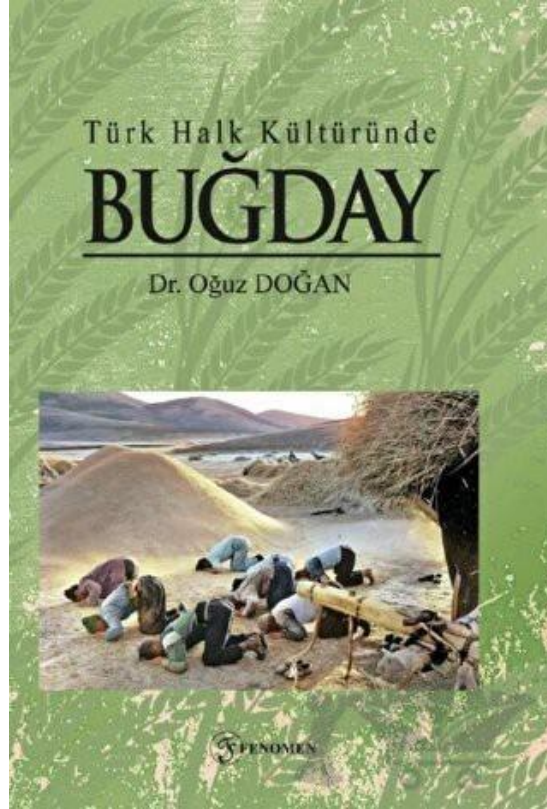
Kitap İnceleme / Book Review

TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE BUĞDAY

Sebra GÜNDOĐDU*

Doğan, O. (2023). *Türk Halk Kültüründe Buğday*. Ankara: Fenomen Yayınları. 298 sayfa

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, sebragundogdu@gmail.com, ORCID ID: 0009-0001-9506-9769.

“Türk Halk Kültüründe Buğday” adlı eser, Dr. Oğuz Doğan tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Ağustos 2023’te Fenomen Yayınevi tarafından basılmış ve halk bilimi alanında bir boşluğu doldurmak üzere okurlarıyla buluşmuştur. Çalışmanın amacı, insanoğlunun yerleşik düzene geçme yolculuğuyla başlayıp izleri belirginleşen buğdayın halk kültürü ürünlerindeki yansımalarını ve kolektif hafızadaki varlığını somut örnekler üzerinden tespit etmektir. Çalışmada Türk sözlü anlatı örnekleri ve halk inanış ve uygulamalarından seçilen örneklerin yanı sıra farklı uluslara ait mitoslar ve destanlarda sözü geçen ‘buğday’ sembolleri semantik bir çerçeveye değerlendirilmiştir. Araştırmanın düzlemi; buğdayın tarih sahnesine çıkışı, mitolojik öğelerdeki yansımaları ve anlamları, halk anlatılarındaki işlevi, halk şiiri ve kalıplaşmış sözlerdeki varlığı, geçiş dönemlerinde ifade edilişi şeklinde ilerlemektedir. Yazar, Anadolu sahası ve Türk dünyası anlatılarıyla birlikte yazı öncesi ve sonrası tarihî dönemlerden seçtiği dinî metin ve mitik anlatılarla çalışmanın sınırlarını belirlemiştir. Ayrıca buğdayla ilişkili örneklerde tespit edilen imge ve sembollerin psikoanalitik, sosyolojik, felsefi ve göstergebilimsel metotlarla değerlendirildiği kitabının ön sözünde belirtilmektedir.

Yazara göre insanoğlunun ana rahminde bir tohumken hayat serüvenine atılması buğdayın yaşam döngüsüyle benzerlik göstermektedir. Buğdayın tohumdan sofraya uzanırken geçirdiği değişim ve dönüşümler, toplumların hafızasından süzülerek sözlü kültür ürünlerine alegorik şekilde yansımaktadır. Çalışmasında sık sık buğdayın mitolojiden, dinden ve sosyal yaşantıdan beslenerek yeni anlamlar kazandığını vurgulayan yazar, buğdayın da halk ürünlerini imge ve sembollerle etkilediğine dikkat çekmektedir. Doğan, bu eseriyle halk kültürünün somut ürünlerinde, ritüellerle şekillenen ve halkın günlük yaşamında önemli bir konuma sahip olan ayin, tören, pratik ve seyirlik oyunlarda ‘buğday’ izleklerine işaret etmektedir.

“Türk Halk Kültüründe Buğday” kitabı; ‘Giriş’, ‘Buğdayın Halk Anlatılarındaki İşlevi’, ‘Halk şiiri ve Kalıplaşmış Sözlerde Buğday’, ‘Geçiş Dönemlerinde ve Diğer Halk Kültürü Unsurlarında Buğday’, Sonuç ve Kaynakça başlıklarından oluşmaktadır. Türk halk kültürü ürünlerine yansımalarının konu edildiği bu çalışmada buğday, giriş ve diğer üç başlık içerisinde açılan alt başlıklarla sistematik bir biçimde irdelenmiştir.

Çalışmanın “Buğdayın Tarih ve Mitolojideki Yeri” adlı giriş bölümünde yazar, buğdayın tarihini ve mitolojideki yansımalarını iki farklı bölüm olarak kaleme almıştır. “Buğdayın Tarihi” adlı kısımda tahılın coğrafi ve tarihsel süreçte evcilleşmesi ve bunun topluma sirayeti anlatılmaktadır. Doğan, bu başlıkla insanoğlunun yerleşik hayata geçtiği Hindistan, Kuzey Çin’den Anadolu’ya kadar uzanan toprakları içine alan ve “Bereketli Hilal” olarak adlandırılan bölgenin önemine değinmektedir. Yazar, bu bölgelerden çıkan arkeolojik kalıntılara dayanarak yerleşik hayatla birlikte insanların tarımsal faaliyetlerde buğdayı etkin bir biçimde kullandığından bahsetmektedir. Bu bölümde sosyal yaşamın ve temel ihtiyacın başat elemanı olan buğdayın, sözlü kültür ürünlerini etkilemesinin kaçınılmazlığı vurgulanmıştır. ‘Toprak ana’, ‘doğurganlık’, ‘altın hazine’ gibi sembolik ifadelerle buğdayın tanımlanma nedenleri örnek metinler ışığında açıklanmıştır. Yazar, insanoğlunun ilk yerleşim alanlarından bahsederek başlattığı buğdayın kültürel tarihini, Türk kültürünün eski anlatı ve yazılı metinlerindeki izleriyle irdelemeyi sürdürmüştür. Çin kaynaklarında da bahsedilen ve Türk yaşantısındaki buğday olgusunun varlığını gösteren kullanımları sıralayarak bununla birlikte *Divan-ı Lügati’t Türk*, *Dede Korkut Hikâyeleri* gibi Türk edebiyatının kaynak eserlerinden buğdayla ilişkili kelime, tümce ve şiir parçalarından örnekler sunmuştur. Yazarın verdiği somut örneklerle buğdayın Türk kültüründeki varlığı ve anlamı kanıt niteliğinde gözler önüne serilmektedir. Doğan, kronolojik tarihlenmeyi gözeterek beylikler ve Osmanlı dönemine de değinmiş ve buğdayın siyasî bir olgu niteliğinde ‘toprak yönetim sistemi’yle değer kazandığını vurgulamıştır. Bu başlık altında buğdaya dair dinî ve edebî metinlerden örnek metinler verilmiş ve tarihsel süreçte buğdayın anlam bilgisini ortaya koyan açıklamalar yapılmıştır.

Giriş bölümünün “Mitolojik Düşünce Sisteminde Buğday” adlı ikinci alt başlığında yazar, bitki temelli mitlerde buğdayın mitolojik göstergelerine değinmektedir. Türk kültürüne coğrafi yakınlığı olan Yunan, Mısır, Kafkas, Slav, Arap ve İslam mitolojilerinde buğdayın ekilmesi, hasat edilmesi, bereketli olması, başak veya tohum olarak varlığına dair mitik anlamları tespit edilmiştir. Buğdayın işlenmesini konu alan “Yel Dede”, buğdayı ekme işleminde kullanılan ‘kotan’ isimli aletin ortaya çıkışını anlatan “Dehgan Baba” gibi düşünce sistemlerinde bahsi geçen tiplerin ‘buğdayın koruyucusu’ gibi niteliklerle anıldığını belirten yazar; buğdayı kutsal sayan anlayışın sosyal yaşamdaki karşılığını bu örneklerle sunmaktadır. Türk kolektif hafızasında “Yer iyisi” anlayışından doğan “Kefşan”, “Eğri Yumurtası” gibi ritüellerde toprak, orak, tohum gibi öğelere de ‘ilahilik’ atfedildiğini belirten yazar, bu durumu ‘bereket’ isteği olarak tanımlamıştır.

Mitoslarda buğdayla bağlantılı öğelerin ‘bereket’ ve ‘kutsallık’ simgesi olarak görüldüğünü ifade eden yazar, buğdaya Türk destan ve menkıbelerinde ‘kutsiyet’ anlamının yüklenmesinin yanı sıra ‘birlik olma’ ve ‘döngüye ayak uydurma’ gibi ilahî bir anlamlar da yüklediğini aktarmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü olan “*Buğdayın Halk Anlatılarındaki İşlevi*”, altı alt başlık şeklinde düzenlenmiştir. Bu bölümün tüm alt başlıklarında buğdayı metinlerdeki işlevlerine göre tasnif edilmektedir. Yazar, öncelikle anlatıların içerik bilgisini vermiş, metnin devamında anlatıda sembol olarak söz edilen buğday unsurlarını Türk ortak bilicinde karşılık bulduğu anlam ve işlevleriyle yorumlamıştır.

“Buğdayın Halk Anlatılarındaki İşlevi” başlığının alt başlıklardan ilki olan “*Buğdayın Mitik Özellikleri*” başlıklı bölümde Kırgız, Hakas, Azerbaycan, Özbek ve Kazak destan örneklerine yer verilerek buğdayın ‘kutsal yiyecek, hayat kaynağı, emeklerin karşılığı’ gibi işlevleriyle öne çıktığı tespit edilmiştir. Yazar, bu işlevlerinin yanı sıra dinî metinlerde buğdayın ‘yasak meyve’ sembolü olarak karşılık bulunduğunu ve bu yönüyle buğdayın ezoterik anlam kazandığını belirtmektedir. Doğan, ayrıca Anadolu coğrafyasından seçtiği efsane, menkıbe ve masal örneklerindeki mitolojik işlevin halk yaşantısının bir sonucu olarak ürünlere yansıtıldığını aktarmaktadır. “*Buğdayın Gerçeğin Ortaya Çıkarılması Sürecindeki Yeri*” başlıklı bölümde anlatılardaki konuların farklı olay örgüleriyle gelişmesine rağmen buğday kavurma sembolünün halk ürünlerinde ortak öge olarak kullandığını tespit eden yazar, gizil bilgiye ulaşmada buğdayın bu anlatılarda odak noktada yer aldığını belirtmektedir. “*Buğdayın Sınama Aracı Olması*” başlıklı bölümde diğer tahıllar içerisinden ‘buğdayın ayıklanması’ ve ‘dağılan buğdayı bir araya getirilmesi’ gibi sembollerin kahramanların bilinçlenme ve erginlenme gibi halkın ortak kodlarıyla ilişkilendirildiği kanısına varılmıştır. Bu kısımda tasnif edilen anlatılarda buğdayın işlevselliği psikoanalitik yaklaşımla açıklanmıştır. “*Buğdayın Ödül ve Ceza Unsuru Olarak Önemi*” başlıklı bölümde yazarın önceki bölümlerde de ifade ettiği üzere buğdaya duyulan saygıya istinaden itaat veya itaatsizlik noktasında kahramanların aldıkları ödül ve cezalara değinilmiştir. Şamanizm, İslamiyet, Umay kültü gibi dinî öğelerle ve buğday arasında kutsal bağlantılar tespit eden yazar; türbe ziyareti, saç saçma, atalar kültü gibi pek çok unsurun işlevsel bakımdan anlatılara yansıtıldığını belirtmiştir. “*Buğdayın Rızık, Emek ve İyi Niyet Sembolü Olarak Anlamı*” başlıklı bölümde toprakla uğraşan çiftçinin buğdayı ekme, hasat etme ve saklama noktasında gösterdiği emek ve buna karşılık bulacağı rızık anlatılarda ortak işlev olarak ön plana çıkmaktadır. Hak, hukuk, birlik olma, fedakârlık gibi kök değerlerle ortak bilinçte değer gören rızık, emek ve iyi niyet sembolünün hikâyelerdeki işlevi bu bölümde irdelenmiştir. “*Buğdayın Hileli İşlerde Kullanılması*” başlıklı son bölümde yazar, anlatılardaki kahramanların haksız edimlerle sağlamak için buğdayı çeşitli şekillerle aracı olarak kullandıklarına değinmektedir.

Çalışmanın “*Halk Şiiri ve Kalıplaşmış Sözlerde Buğday*” isimli ikinci bölümü üç alt başlıktan oluşmaktadır. “*Anonim Halk Şiirinde Buğday*” alt başlığında türkü, mani, ağıt ve ninnilerden seçilen örnekler yine alt başlıklar açılarak irdelenmiştir. Anonim türlerden verdiği örneklerinden buğdaya beslenme kaynağı olma, bereket, kutsallık, birlik olma gibi manevî değer anlamlarının yüklendiğine belirtmektedir. Yazar; türkü, mani, ağıt ve ninnilerin konuyu ele alış farklılıklarına dikkat çekerek buğdayın sembol olarak her edebî türde o türün özünü yansıtacak şekilde farklı anlamlarıyla kullanıldığını ve bu anlamsal çeşitliliğin anonim türlere zenginlik kattığını belirtmektedir. Buğdayın türkülerde ve manilerde bereketi ve bolluğu; ağıtlarda hasatta yaşanan zorluk, kuraklık ve doğal afetlerle gelen sorunları sembolize etmek için kullanıldığı tespit eden yazar; ninnilerde de çocuklara geleceğe dair temenniler yoluyla buğdayın değerini kültürel aktarım yoluyla anlatıldığını aktarmaktadır. “*Âşık Şiirinde Buğday*” alt başlığında verilen örneklerle âşık şiiri nazım türünün doğası gereği tarihsel olaylarla bağlantılı üslubuna dikkat çekilmiştir. Âşık şiirinin toplumsal görev ruhuyla icra edildiğini aktaran yazar, halk yaşantısının pek çok katmanında buğdayın kendine yer bulunduğunu ve bu nedenlerle âşık şiirlerinde konu olarak ele alındığını belirtmektedir. Buğdayın siyasî politikalarla bağlantılı şekilde siyasî bir silah olarak kullanıldığını hatırlatan Doğan; bolluk, bereket, statü göstergesi, beslenme alışkanlıkları bakımından âşık şiirinde buğdayın sıkça yer bulunduğunu belirtmektedir. İkinci bölümün son alt başlığı “*Kalıplaşmış Sözlerde Buğday*” olup bu başlık altında atasözü ve deyim, dua ve beddua, bilmece gibi türler değerlendirilmiştir. Atasözü ve deyimler başlığı altında sıralanan örneklerin çoğunluğunu atasözleri oluşturmaktadır. Tarımla uğraşan Türk toplumunun kıtlık, kuraklık, bereket zamanlarında buğdaya yönelik takındığı tavırların atasözü ve deyimlerde sıkça yer bulunduğunu belirten Doğan, nesillerdir atasözü ve deyimler vasıtasıyla buğdayın değer ve saygınlığının da

aktarıldığı belirtir. Dua ve bedduaların ele alındığı kısımda buğdayla ilişkili metinlerden öncelikle dua örnekleri, sonrasında beddua örneklerinin sıralandığı dikkat çekmektedir. Doğan; Nevruz Bayramı, yağmur duası ve yer iyisi gibi Türk kültürünü yansıtan tören ve pratiklerde buğdayın dua edilen veya ulaşılmak istenen unsur olarak yer aldığını belirtmektedir. Buğdayın beddualardaki varlığı ise kutsal atfedilen buğdaydan mahrumiyet noktasında cezalandırma unsuru olarak sembolleştiği şeklindedir. Kalıplaşmış sözlerin son başlığı olan bilmecelerde buğday ve buğday temelli diğer unsurların cevap olduğu bilmecelere yer verilmiştir. İkinci bölümün genelinde yazarın anlatımının açıklığı dikkat çekmektedir. Bu bölümde daha çok Anadolu sahasından örneklerin yer alması da göze çarpan diğer noktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde “*Geçiş Dönemlerinde ve Diğer Halk Kültürü Unsurlarında Buğday*” başlığıyla geçiş dönemleri, halk hekimliği, halk mutfağı ve köy seyirlik oyunları değerlendirilmiştir. Geçiş dönemlerinden doğum, evlenme ve ölüm pratiklerinde buğdayın sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Doğum ritüellerinde diş hediği, kırklama, çocuk sahibi olma ve cinsiyet belirleme gibi pek çok uygulamalar esnasında buğdayın nesneleşen bir sembol olduğu vurgulanmıştır. Evlenme törenlerinde gelinin geldiği eve ‘bereket’ getirmesi için *saçı saçma* pratiği yapıldığını hatırlatan Doğan, “*darısı başına/başıma*” deyiminin bu inanışla ortaya çıktığını belirtir. Ölüm törenlerinde mezara saçılan buğdayla, buğdayın tohumdan başlayarak geçirdiği döngünün, ölümden sonraki ‘yeni hayat’ simgesiyle anlam bulduğu aktarılmıştır. Doğan; halk hekimliğinde siğil, arpacık, kanser gibi hastalıkların tedavisi noktasında buğdayın geleneksel tedavi aracı olarak kullanıldığını belirtmektedir. Halk mutfağında buğdayın başat unsur olarak tören yemeği olarak sofralarda yer bulduğunu belirten yazar; *Nevruz aşısı, Toyga aşısı, Semeni helvası, kekşek, kavut* gibi ana malzemesinin buğday olduğu tören yemeklerinin hazırlanış sürecinin toplumsal dayanışmaya olan katkısını vurgulamaktadır. Bölümün son kısmında köy seyirlik oyunlarında hasatta bereket görme, üreme, bereketi kutsama gibi amaçlarla seyirlik oyunların icra edildiği belirtilmiş ve oyunların icrasına dair bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın “Sonuç” bölümünde eserin buğdayın anlamına ve işlevine ilişkin belli sonuçlara varılmıştır. Eserde ana başlıklarda ele alınan konunun genel değerlendirmesi sonuç bölümünde yapılarak eserin bütünlüğü bu bölümle tamamlanmıştır. Buğdayın evcilleşmesi ve yaşamın kaynağı hale gelmesi, halkın ortak bilincinde değişim ve gelişimi temsil eden gizil anlamlarla simgeleştiği sonuç bölümünde tekrar vurgulanarak çalışmanın giriş bölümünden ve diğer başlıklarda ele alınan konulardan çıkarılan sonuçlar, bu bölümde bütün hale getirilmiştir.

Yazar, buğdayın “sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik olarak toplumun ayrılmaz parçası” (Doğan, 2023: 269) oluşunu Türk folklorundaki somut ürünler ve pratikler üzerinden değerlendirerek anlamsal değeri ve işleviyle ilişkilendirmiştir. Buğdayın anlam katmanlarının mitoloji, din, toplumsal düşünce sistemi gibi pek çok unsurdan etkilenerek ürünlere sirayet ettiği dikkat çekmiştir. Yazar çalışmanın tamamında benzer muhtevaya sahip anlatıları art arda getirmiş ve buğdayın kullanımına yönelik benzerliklerin veya farklılıkların anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Bu bakımdan birinci bölümün tamamında dikkat çeken husus öncelikle Türk dünyasından örneklerle, sonrasında da Anadolu sahasından seçilen masal, efsane, menkıbe gibi anlatı örneklerine yer verilmiş olmasıdır. Diğer bölümlerde Anadolu sahasından örneklerin fazlalığı dikkat çeken unsurlardandır.

Oğuz Doğan, kitabının ön sözünde de belirttiği üzere “buğdayın tüm kullanım alanlarının tespiti gibi bir amacı olmaması” (Doğan, 2023: XIV) ayrıntısına rağmen eserin buğday ve halk kültürü temelinde yapılacak çalışmalarda kaynak niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Fizyolojik ihtiyaçların en başında yer alan ve beslenme içgüdüsünden güç alan buğdayın toplumsal ve kültürel yaşamda hem etkileyen hem de etkilenen değer olarak kullanıldığı halk unsurlarında görülmektedir. Doğan’ın anlaşılır ve sade bir dille yazdığı bu eser, hem akademik çalışmalar yürüten araştırmacılara hem de buğdayın kültürel varlıklardaki izlerine dair merak duyan okurlara sunulmuştur. Oğuz Doğan, yüzyıllardır sözlü ve yazılı aktarım yoluyla geleceğe taşınan kültür öğelerini ‘buğday’ özelinde değerlendirerek halk kültüründeki sembollerin anlamlandırılmasına dair ilham verici bir yolu da açmaktadır.

Kaynaklar

DOĞAN, O. (2023). *Türk Halk Kültüründe Buğday*. Ankara: Fenomen Yayınları.